

zókra hívja fel az olvasók figyelmét, amelyekről kevesen gondolnák, hogy bizonyos élethelyzetekben válási okokká válhatnak. A könyv ráadásul nemcsak a régmúltról beszél: tanulságok gyűjteménye mindazok számára, akik párkapcsolatokkal foglalkoznak, s azoknak is, akik párkapcsolatban élnek. A szerző a közismert válóokok mellett – gyermektelenség, alkoholizmus, az anyós

zavaró jelenléte – egyéb negatív viselkedési formákkal is foglalkozik, melyek felismerése, kivédése fontos lehet bárhol és bármikor a nők és férfiak zavartalan egymás mellett élése érdekében. Így a mű, túllépve a címben behatárolt koron és helyszínen, a 21. század emberének is aktuális mondani-valót tartalmazó olvasmány.

Bruckner Éva

Források Salzburg kora középkori történetéből

Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és a bevezető tanulmányt írta Nótári Tamás. Szeged, Lectum Kiadó, 2005. 230 lap

Nótári Tamás sokoldalúságának immáron sokadik bizonyítéka a kora középkori Salzburgból származó latin nyelvű iratokat ismertető és magyarázó munka. A művében feldolgozott öt szöveget megelőző *Bevezetés* önálló monográfiaként is megállná a helyét, a feldolgozott források filológiai elemzésének eredménye pedig nem csak a jogtörténeszek számára biztosít hasznos adalékokat a VIII–IX. századi Salzburg jogáról, hanem a politika- és egyháztörténet iránt érdeklődők is megtalálják benne a számukra fontos és – nem utolsó szempontként – eddig magyarul meg nem jelent köztörténeti háttér-információkat.

A *Bevezetés*ből megtudjuk, hogy a mai Salzburg Claudius császár (41–54) idején vált – *Iuvavum* név alatt – a Római Birodalom új egységének, *Norica provinciának* központjává, és Antonius Pius uralkodásakor élte dinamikus fejlődésének virágkorát. A szerző már itt felveti a város és az itt élő keresztény közösség kontinuitásának problematikáját, hangsúlyozva azt a körülményt, hogy nem maradtak fenn írott források *Noricum ripense* 488. évi kiürítése és Rupert VII. század végi megérkezése kö-

zötti periódusból. Azért emeljük ki Rupertet, mert személye kulcsfontosságú Salzburg történetében, és erre tekintettel a Rupert-legendát tárgyaló *Gesta (Vita) Hrodberti confessoris* helyet kapott a kötetben: mind a *Bevezető*, mind pedig a kötet első feldolgozott forrása.

Szent Rupert hitvalló cselekedeteinek vizsgálata kapcsán Nótári kideríti azt a rejtélyt is, mivel magyarázható a város nevének *Iuvavum*ról Salzburgra történő megváltoztatása. A bajorok már korán befolyásuk alá vonták a város környékének, Reichenhallnak a sókitermelését, amely, bár a római uralom előtti időkben kezdődött, a II. században megszűnt. (Reichenhall egymás mellett létező latin és germán neve *Salinae* és *Halla*, amelyhez a környéken folyó *Salzach* neve járult, és a névváltoztatást eredményezte.) A kitermelés a VIII. század elején újrateleződött, de a sókutak (*puteumok*) már nagyon mélyek voltak, a sót csak megfelelő merítőszerkezetekkel lehetett kiemelni, amihez nagy mennyiségű fára volt szükség, ezt a Salzburg környéki *Salzach* folyón úsztattak a sókutakhoz, illetve a só főzésére alkalmas ólomserpenyőkhöz. A szerző az

általán megvizsgált régészeti forrásokra, valamint a latin és germán terminológia párhuzamos használatára hivatkozva arra következtet, hogy Salzburg mellett már az Agilolfingerek idején szinte ipari jellegű sókitermelés folyt, és e gazdasági fejlődésben az egyháznak, Szent Rupertnek, aki a VII. és VIII. század fordulóján tevékenykedett a salzburgi keresztény közösségben, kiemelkedő szerepe volt.¹ Rupert salzburgi éveinek jellemzését megelőzően Nótári kitér arra, hogy Rupert hosszas diplomáciai tárgyalások után hagyta el püspöki székhelyét, Wormsot, és Theodo herceg meghívására ment Bajorországba. A mű egyik legérdekesebb szakasza, amelyből megtudjuk azokat az okokat, amelyek Wormsból való távozását előidézték: a Merovingok rokonságába és a Karolingok nemesi ellenzékébe tartozott. Az Agilolfing származású Theodo felesége egy Meroving-hercegnő volt, így maga is a Karolingok elszánt ellenségként, Rupert püspök személyében politikai szövetségesre lelt. Rupert újjászervezte a keresztény közösséget, és Salzburg 798-ban érsekséggé vált. Ez a bajor püspökök körében nem aratott osztatlan sikert, így fokozott szükség volt Salzburg primátusának Rupert általi legitimációjára.² Templomokat és szerzetesi közösségeket alapított (pl. a *cella Maximiliani* és a nonnbergi apácakolostor), viszont halála előtt Wormsba távozott, ahol bizonytalan időpontban, – Nótári datálása szerint 715-ben – meghalt.

A kötet második megvizsgált szövege a *Notitia Arnonis*, Arn salzburgi püspök feljegyzése, amely a püspök egyházmegyéje által korábban szerzett birtokok és adományok összeírását tartalmazza valamikor a

788–790 közötti évekből. Erre a „vagyonleltárra” azért került sor, hogy az adományokat a trónra lépett új uralkodó, Nagy Károly megerősíthesse. A püspök feljegyzései a háttérben zajló politikai események ismeretének hiányában „a levegőben lógnának.” A szerző azonban ezzel sem marad adós, e fejezetben újabb izgalmas történelmi konfliktus ismeretével gazdagodik az olvasó: az önálló Bajor Hercegség utolsó uralkodójának, III. Taszilónak a frank királlyal való viszontagságos konfliktusába, a 788-ban Ingelheimban ellene lefolytatott koncepció per és trónfosztás részleteibe nyerhetünk Nótári munkája által bepillantást. S hogyan kapcsolódik ide Arn püspök? Tasziló Nagy Károly általi politikai elszigetelésében a bajor „ellenzéki” nemesiség mellett Arn püspök is kiemelkedő szerepet játszott. A Taszilóval szembeni ellenszenvet az váltotta ki, hogy a gyámság alól „szabaduló” Tasziló nagybátyja, Pipin felé tett hűségesküje „inkább személyes, mint közjogi síkon megnyilvánuló, de semmiképpen sem vazallusi jellegű függőségi viszonyt”³ alapozott meg, és akkor sem volt hajlandó hűségesküjét betartani, miután túszokat – köztük saját fiát is – bocsátott Károly rendelkezésére. A bajor világi és egyházi előkelők azt is Tasziló szemére vetették, hogy feleségére hallgatva – aki apja trónfosztását megbosszulandó arra buzdította férjét, hogy forduljon szembe a frankokkal – szövetségre lépett az avarokkal, akik az akkori keresztény világ, a *ius gentium* határain kívül helyezkedtek el, és ezért Taszilót is a keresztény világgal szembe fordulónak tekintették. Mindez még nem volt elegendő vád a trónfosztáshoz: *harisliz* elkövetésével is megvádolták, amely a királyi had önkényes elhagyását jelentette, és a bajorok szerint Tasziló 757-ben az aquita-

1 Nótári szerint Paulus Diaconus *Historia Langobardorum*a is ezt a dátumot látszik alátámasztani. *Nótári Tamás*: Források Salzburg kora középkori történetéből, Lectum Kiadó, Szeged, 2005. 25. o.

2 *Nótári* 30. o.

3 *Nótári* 46. o.

niai hadjáratban futamodott meg, betegsége hivatkozva tért vissza Bajorországba a hadszíntérről.⁴ A szerző szerint kétségen kívül áll, hogy az Agilolfing-dinasztia félreállítása jogilag nem volt megalapozott. Azt is megvizsgálja azonban, mennyiben tekinthető Tasziló elítélése jogszerűnek, és a vádak ellene hogyan csoportosíthatók és minősíthetők. A dinasztia trónfosztásának jogosságát vonja kétségbe – mutat rá Nótári –, hogy Nagy Károly hat évvel az ítélet kimondását követően arra szorult, hogy Taszilót kihozassa a kolostorból, és Frankfurtban egy zsinat előtt lemondassa hercegségéről maga és összes utódai nevében. Károly tehát nem katonai ütközetben, hanem a *iusdictio* eszközével vette át a hatalmat a bajor föld felett, ezen hatalomátvétellel alkalmából kellett a püspökségeknek „adományeltárt”⁵ készíteni, és jóváhagyni a királlyal. Arn püspök feljegyzése így kapcsolódik Salzburg nemcsak egyház-, hanem köztörténetéhez, ez a feljegyzés a hercegektől, nemesektől és egyéb személyektől származó adományokat időrendbe és földrajzi rendszerbe foglalva tartalmazza. Nemcsak jogtörténeti szempontból jelentős ez a forrás – hiszen telekkönyvszerű felsorolást ad a korabeli birtokviszonyokról –, hanem nyelvi szempontból is egyedi: a szerző által vizsgált szövegek közül „ez a textus viseli magán a Karoling-kor előtti grammatikai és stílári hanyatlás jeleit.”⁵

A gyűjtemény harmadik forrása szintén kapcsolódik Arn személyéhez, és ugyancsak a megszerzett birtokok és adományok felsorolása, de egy későbbi periódusból, a 798–800 közötti évekből származik. Az összeírás apropóját az adta, hogy Salzburg

Püspöksége 798-ban érsekséggé emelkedett, III. Leó pápa *palliumot* adott Arnnak, ezzel ő lett az új érsekség vezetője. A *Breves Notitiaeban (Rövid feljegyzések)* a szerző nem szorítkozik pusztán a birtokjegyzék közreadására, alaposan mögé néz az érsekséggé válást megelőző eseményeknek. Salzburg érsekséggé emelésére Tasziló trónfosztását követően tíz évvel, Nagy Károly kívánságára került sor. Nótári áttekinti Arn püspök, Nagy Károly és a pápaság közötti kapcsolat legfontosabb csomópontjait, ezek politikai-történelmi jelentőségét Salzburg érsekséggé emelésének folyamatában. Ezen események közül különösen izgalmas a – szerző által roppant alapossággal felkutatott – III. Leó pápa elleni 799. évi merénylet, a pápa és a király közötti paderborni találkozás előzményeinek, körülményeinek és következményeinek bemutatása. A szerző – hivatkozva arra a tényre, hogy Nagy Károly nem lépett fel határozottabban a pápa ellenfeleivel szemben, – azt valószínűsíti, hogy a király valamilyen módon maga is involválódott a merényletbe. Szemben Peter Classen véleményével⁶ – aki szerint a merényletet követően a pápa és Károly több hónapot töltött együtt, – Nótári megfontolandónak tartja, és Einhard feljegyzéseivel támasztja alá, hogy III. Leó csak három-négy napot tartózkodhatott Paderbornban, de – valószínűsíti a szerző – ezalatt tárgyaltak a császárság létrehozásáról, majd a pápa Arn püspök kíséretében továbbutazott Rómába. Arn akkor is Rómában volt (Károly kíséretének tagjaként), amikor 800. decemberében III. Leó ünnepélyes tisztítóesküt kényszerült tenni. A szerző rámutat, hogy Arn sokkal inkább élvezte Nagy Károly bizalmát, mint a többi bajor püspök,

4 A *harisliz* 757-ben olyannyira nem keltett politikai visszhangot, hogy Pippin udvari történetírója, Nibelung nem tartotta említésre méltónak. Nótári 47. sk. o.

5 Nótári 8. o.

6 Peter Classen: Karl der Große, das Papsttum und Byzanz, Die Begründung des karolingischen Kaisertums, Sigmaringen 1985, 47. sk. o.

amit Arnak a 800-as császárrá koronázás előzményei körüli szerepvállalása még inkább megerősített. Mivel a Salzburgnak alávetett bajor püspökségek nem értettek egyet Arn érsekké szentelésével és Salzburg érsekségé tételével, Salzburg megkísérelte vitatott elsőbbségét alátámasztani, ennek során a Rupert-hagyományra, és az immáron nem csak hercegi adományokkal kiegészített birtokfeljegyzésre támaszkodtak. Nótári ebben látja a *Breves Notitiae* és a *Notitia Armonis* közötti legfőbb különbséget. A *Breves Notitiae* azonban nemcsak e tekintetben tér el az előző fejezetben ismertetett Arn-féle feljegyzéstől: a *Breves* nem csupán adományjegyzék, hanem egy sajátos „*genus mixtum*”, ugyanis a felsorolás elbeszélő, historikus passzussokkal is büszkélkedik, és így hasonlatossá válik a *Vita Hrodberti*hez és az *Epistola Theotmari*hoz.

A *Bevezetés* negyedik fejezete a kötet tárgyainak sorában negyedikként álló *Conversio Bagoariorum et Carantianorum* (*A bajorok és karantánok megtérése*) című dokumentum előzményeül szolgáló történelmi eseményeket boncolgatja. A szerző feltételezése szerint a 870-ből származó szöveget Adalwin salzburgi érsek Német Lajosnak címezte. A „perirat” előzményeként a szerző a szlávok apostolaként ismert Konstantin (Cirill) és Metód Morávia és Pannónia területén a 860-as években kifejtett missziós tevékenységét, a Metód felett 870-ben megtartott Regensburgi Zsinaton Adalwin érsek és püspökeinek ítéletét említi. Mivel az érsek és megyéspüspökei úgy érezték, hogy Metód Pannónia területén kifejtett missziós tevékenysége sérti Salzburgnak e terület felett hetvenöt éve gyakorolt joghatóságát, ítéletük szerint két és fél éven át fogságban tartották, ahonnan csak a pápa beavatkozásának köszönhetően szabadult ki. A szerző által elemzett szöveg vádiratként vagy a per utólagos legitimá-

cióját szolgáló dokumentumként – azaz Salzburg moráviai és pannóniai igényeinek legitimációs irataként⁷ – született, amely „nem csekély rafinériával hallgat el nemkívánatos és ’veszélyes’ összefüggéseket és tényeket, és kapcsol össze egymástól távol álló eseményeket.”⁸ A *Conversió*ban megfogalmazott vádak kifejtése előtt Nótári a karantánok közti és a pannóniai misszió alakulását vázolja fel, majd Konstantin és Metód e területeken való működését tekinti át. Kis kitérőt tesz a pápa, a *basileus* és a keleti-frank uralkodó bulgáriai missziós tevékenységének felvillantásával, azért, hogy a történelmi háttér teljes legyen, és Metód regensburgi perének körülményeit megismerhesse az olvasó. A vádak hátterét és Metód tanításainak további sorsát a pápaság, a frank király és a morva fejedelem politikai viszonyainak tükrében fejti ki a szerző. Ez a latin nyelvű szöveg azáltal emelkedik ki a kötetben bemutatott bajor források közül, hogy a magyar történelem szempontjából kulcsfontosságú népvándorlás utáni és honfoglalásunk előtti avar korból származik. – Szádeczky-Kardoss Samu szavaival élve: „az avar kaganátus a későbbi Magyarország előfutára volt.”⁹

A forrásmagyarázó kötet utolsó darabját az *Epistola Theotmari* képezi, amely levél 900-ban született Theotmar érsek tollából, és IX. János pápának szánták. A salzburgi érsek sérelmeit írja meg benne a pápának, ugyanis saját jogkörének csorbítását érezte abban a körülményben, hogy a szláv püspökök a morva egyház önállóságára törekedtek. Theotmart 873. évi érsekké szentelése óta nemcsak érseksége, hanem az egész régió érdekeit a nagypolitika szempontjai fölé helyező, azokat akár a királlyal

7 Nótári 8. o.

8 Nótári 96. o.

9 Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig, Budapest, 1998. 9. o.

és a pápával szemben is megvédeni kész egyházfiként ismerték meg – ért egyet a szerző Herwig Wolframmal.¹⁰ A Reichsbachi zsinaton született felháborodó és a morvákat ostromozó levél előzménye, hogy a pápa II. Mojmír fejedelem kérésére egy bizonyos János érseket és Benedek illetve Dániel püspököket küldte a morvákhöz, hogy ott azok püspököket szenteljenek, amiben a salzburgi érsek saját érsekségének jogait érezte sértve. Ráadásul a szlávok azzal a hamis váddal illették a salzburgi érseket a pápai követeknél, hogy az érsekség a magyarokkal pogány rítusú szövetséget kötött, ez a vádaskodás végképp szembefordította az érseket a morvákkal. Levelében Theotmar érsek a pápa szemére hányja, hogy senki, még maga a pápa sem szembe-sítette a morvákat az igazsággal. Megpróbálja megcáfolni a hamis vádakát, s szinte kioktató hangnemben emlékezteti a pápát a kánoni rendelkezések betartására, továbbá hangot ad azon véleményének, hogy „valamiféle eltévelyedés indult ki a Szentszéktől.”¹¹ Nótári hangsúlyozza, hogy bár a Rómával nem túlságosan jó kapcsolatot ápoló érsek levele precízen megszerkesztett, és a politikai helyzet világos ismeretéről tanúskodik, mesterien kezeli a stílus figurákat, a kánonjogi és bibliai idézeteket azonban gyakran elferdítve, az aktuális helyzetnek megfelelően átalakítva fogalmazza meg. Megjegyezni kívánjuk, hogy bár Theotmar levelét korábbi fordításokból is ismerhet-

jük,¹² Nótári a legkorszerűbb szövegkiadás alapján új, teljes fordítást készített, amit kimerítően részletes jegyzetekkel látott el.

Kiemelendő, hogy a szerző e kötetében közreadott kora középkori források fordításainak és azok elemzéseinek nagyobbik részét most ismerheti meg elsőként magyar nyelven a bajor egyház-, jog- és politikatörténet iránt fogékony közönség. Munkáját szerkesztés-technikailag úgy oldotta meg, hogy a *Bevezetés* egyes fejezetei után, és a lefordított források után is végjegyzetelést alkalmazott, ezáltal ugyanis világosan áttekinthető fejezetekből ismerhetjük meg a korai középkor bajor eredetű, de a Kárpát-medence, ezzel az avarok és a honfoglaló magyarság történetére is kiható forrásokat, és a mögöttük meghúzódó kül- és belpolitikai viszonyokat.

Nótári Tamás a Károli Gáspár Református Egyetem római jogi tanszékének docenseként jelen cikkben ismertetett könyvével is igazolta, nem véletlenül végzett a jogi kar mellett latin-görög szakon is, hiszen ugyanolyan magabiztossággal a kezeli a középkori latin, mint a klasszikus latin szövegeket. Méltán szerzett két tudományágban is PhD-fokozatot, hiszen állhatatos kutatómunkájának gyümölcsét Salzburg kora középkori forrásairól impozáns irodalomjegyzék támasztja alá, művét a szegedi Lectum Kiadó jóvoltából egy ideje már magyarul is olvashatunk.

Babják Ildikó

10 Nótári Herwig Wolfram: *Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378–906.*, Wien, 1995. 186. sk. o.-ra hivatkozik. Nótári 131. o.
11 Nótári 132. o.

12 Gombos F. Albin, Horváth János, Lele József fordításai.